

Є.І. СЯВАВКО, Т.М. ФАЙНИК

Інститут народознавства НАН України, м. Львів

НАРОДОЗНАВЧА КУЛЬТУРА ЯК СКЛАДОВА ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ М. ОСТРОГРАДСЬКОГО ТА ЙОГО ПОСЛІДОВНИКІВ

Ключові слова: народознавство, педагогічна культура, науково-педагогічна діяльність, традиційно-народні підходи, Остроградський, послідовники.

Під народознавчою культурою ми розуміємо добре знання та вдумливе, доцільне застосування, введення в контекст своєї діяльності багатоманітних автентично-народних надбань. В сучасній науковій літературі термін «народознавство» означає «науку про буття народу» [3, с.374]. Його синоніми – «етнографія та етнологія» [6]. Об'єктом народознавства є традиційно-народна духовна та матеріальна культура. В межах традиційно-народної культури діяла і продовжує діяти народна педагогіка (етнопедагогіка) [5].

Педагогічна культура вчителя, викладача в кінцевому рахунку покликана через навчально-виховний процес фомувати людину культури – носія і творця культури. Цього вимагає принцип культуровідповідності, сформований в класичній педагогіці і прийнятий як один із провідних в діяльності сучасної національної школи в Україні. В ньому робиться акцент на етнічній культурі, що є природною, природовідповідною для суб'єктів цього процесу.

Складність сучасного педагогічного процесу як в середній загальноосвітній, так і у вищій школі полягає в порушенні співрозмірності методик, що базуються на новітніх освітніх технологіях і тих, що склались упродовж багатовікової освітньої практики. Безперечно, все нове, прогресивне повинно утверджуватись, усталюватись, інакше не буде поступу вперед.

Однак не можна поза увагою залишати одну з найголовніших засад освіти – її гуманістичну спрямованість, що полягає у формуванні гармонійної особистості в межах дії рідної культури.

Цей баланс між новим і традиційно-народним зумів витримати в умовах радянської дійсності В.О. Сухомлинський, що зробило його видатним педагогом-гуманістом ХХ ст. у світовому вимірі.

Історія розвитку вітчизняної науки й освіти переконливо доводить, що її найвидатніші представники формувались під безпосереднім впливом або в тісній єдності з народною культурою. Справжніми осередками творення наукової та педагогічної думки на засадах поєднання прогресивних віянь з традиційно-народними підходами були українські братські школи, колегіуми (зокрема колегіум Львівського Ставропігійського братства), Острозької та Києво-Могилянської академій, Наукове Товариство імені Т. Шевченка та Київське Наукове Товариство, засноване завдяки зусиллям В. Вернадського й інших подвижників на культурно-освітній ниві, Українська Академія Наук і ін. Розвиток науки і освіти в тісній єдності з вітчизняною культурою вбачали як представники гуманітарної, так і природничо-математичної галузей.

Народна культура, народне середовище сприяли розкриттю і зміцненню їх природних обдарувань, у важкі періоди життя в культурі народу вони знаходили опору і

стимул до творчості. Однією з таких видатних особистостей був український математик М.Остроградський. На генетичному рівні успадкувавши від своїх пращурів, що з XVI ст. займали високі посади в запорозькому війську [8, с.175], захоплення сформованими в козацькому середовищі ідеалами, він зробив їх своїм надійним щитом на нелегкій творчій дорозі. Зростав серед селянських дітей, говорив українською мовою, хоча батько був колежським асесором, дрібним дворянином. Як усі оточуючі його ровесники, пізнав на собі вплив народнопедагогічних засобів, що виховували в ньому спостережливість, мрійливість, захоплення народною епікою, мелосом, уміння віддати належне споконвічним людським цінностям. Прості і мудрі водночас етнопедагогічні засоби вимірів і рахунку формували в ньому впевненість у несхибності математичних істин, що базуються на наочних реаліях. «Його не полишала дивовижна пристрасть до вимірювання. Вози, дерева, все, що тільки траплялося на очі, обов'язково мало бути вимірним. Для цього він завжди носив у кишені довгу мотузку» [1, с.75].

Майбутній дослідник у галузі рівноваги і руху твердих тіл, теорії хвиль і пружних коливань, механіки, розробник таблиць для балістичних розрахунків, він розпочинав дитячі «дослідження» з вимірювання «глибин яруг та всіляких ям», «мало не всіх криниць села» [там само], а вже пізніше, в дорослому віці, знаходячись у Парижі, він продовжував спостереження за рухом хвиль у Сені. Роздуми про їх рух лягли в основу написання однієї з його перших найоригінальніших праць – «Мемуари про поширення хвиль у циліндричному басейні» [8, с.176].

Вчений уважав, що теоретична частина аналітичної механіки, її головні й найпростіші практичні застосування повинні викладатися з урахуванням «потреб практичної механіки та будівельного мистецтва» [2, с.639].

Де б не був М.Остроградський, він ніколи не забував, що він «з України». Очевидно, в його «українськості» свою роль відіграли й контакти з І.П.Котляревським, який був його наглядачем у «будинку виховання бідних дворян», що діяв у пансіоні при полтавській гімназії, де розпочинав свою освіту майбутній математик. Хоча, з точки зору засвоєння математичних істин, він в народнопедагогічному досвіді брав більше, ніж у цьому закладі, адже при дев'ятибальній системі він тут з арифметики «досягав лиш ... до п'ятірки» [8, с.176].

На певні паралелі між традиційно-народними підходами, які засвоїв М.Остроградський в дитинстві, і умовиводами вже зрілого науковця і педагога вказують назви статей, в яких розроблялися методики викладання практичних застосувань математичних методів і теорем, – «Вірвовочний багатокутник», «Ланцюгова лінія», «Розрахунок підвищення води у насосі», «Вимірювання висот за допомогою барометричних спостережень» [2, с.638]. В основі його науково-педагогічної діяльності лежить принцип зв'язку теорії з практикою.

Визнання й захоплення традиційно-народною культурою, пробуджена нею жаждою творчості, любов до рідного краю зблизила М. Остроградського з Т. Шевченком. Генія української поезії та генія української математичної думки пов'язувала міцна багатолітня дружба. Вони обидва підтримували С. Гулака-Артемівського – автора безсмертної опери «Запорожець за Дунаєм». Відомо, що М. Остроградський фінансував видання Шевченкового «Кобзаря». Вихована під впливом традиційно-народної культури українська культурна еліта вписує свою яскраву сторінку в скрабницю загальнолюдської культури, творить культурне середовище, що формує нові покоління носіїв і творців культури.

У М.Остроградського було багато послідовників, які вдумливо й відповідально користувалися духовними набутками рідного народу і вважали своїм обов'язком примножувати їх новими цінностями, зокрема і через педагогічну діяльність.

Дослідник наукової спадщини М. Остроградського, відомий український математик, уродженець Галичини М. Чайковський (1887-1970) зізнається, що стимулом для його наукової й педагогічної творчості була пісенна й літературна творчість народу, яка супроводжувала його з ранніх літ у рідному містечку Бережани (Тернопільська обл.) [4]. Батько, А. Чайковський, – адвокат за фахом і письменник за покликанням (автор відомої повісті з народного життя «Олюнька» та ін.) вдумливо і послідовно вводив своїх дітей (а їх в родині було семеро) у світ народної культури. «Спочатку були звичайні дитячі забави, але коли в 1893 р. до Бережан приїхав мандрівний театр «Руська Бесіда», всі діти «загорілися» театром...»; вони разом з батьком співали українські пісні «Ой пушу я кониченька в саду», «Закувала та сива зозуля», «Ой наступила та чорна хмара» та інші. Композитор та диригент Остап Нижанківський, який разом з А. Чайковським створив хорове товариство «Бережанський Боян», композитор Денис Січинський, композитор і диригент Олександр Кошиць, що здійснив «тріумфальний рейд української пісні по світу» показували юному М. Чайковському приклад служіння своєму народу власною творчістю. Серед учителів Бережанської гімназії, де навчався майбутній математик, були письменник Богдан Лепкий, мовознавець Іван Зілинський, які демонстрували юному М. Чайковському силу народного духу, поданого в рідному слові. В роки навчання в гімназії книги для нього були «свого роду святістю». Користувався бібліотекою батька, де була «майже вся українська література». Слід зауважити при цьому, що в традиції українців Галичини, як і інших західноукраїнських регіонів, у молодих поколіннях культивувалось постійно почуття єдності з Наддніпрянською Україною, формувалося переконання в спільності народної культури на всьому обширі України.

В умовах підневільної Галичини, яка знаходилася в складі Австро-Угорської монархії, М. Чайковський брав участь у таємному гуртку, де учні займались вивченням української історії й літератури, цікавилися суспільними проблемами.

«Сформоване в мені прагнення прислужитись своєю працею всьому українському народові» (за зізнанням вченого) спонукало його у майбутньому переїхати на Велику Україну в Одесу, де він бере активну участь в організації нового фізико-хіміко-математичного інституту, який готував викладачів ВУЗів. Викладацьку роботу поєднував з науковою, громадською. Це була воістину освітньо-культурна діяльність в ім'я народу.

Багатостороннє гуманітарне виховання на основі здобутків національної культури не шкодило, а навпаки, полегшувало М. Чайковському засвоєння істин математичних. Його наставником у сфері математики в гімназійні роки був Т. Цвондзінський, вихованець Берлінського університету.

Грунтовна ріднокультурна й рідномовна основа забезпечували успішне засвоєння різних дисциплін, які вивчались у гімназії, та іноземних мов – німецької, латинської, грецької, приватно – французької, що в майбутньому прислужилось при складанні термінологічних україномовних словників для учнів та студентів. Організації різнобічних нахилів дітей у родині, їх спрямуванню на творчу роботу сприяли настанови першої природної виховательки – матері, вчительки за фахом. Як результат – перший самостійний «експеримент» і перший творчий успіх М. Чайковського: граючись циркулем, відкрив відому ще в X ст. істину, що сторона правильного семикутника, вписаного в коло, наближено дорівнює половині сторони правильного трикутника, вписаного в те ж коло.

Студії у вищих навчальних закладах Праги, Відня, Львова забезпечують йому ґрунтовну математичну та філософську освіту. Під час навчання у Відні М. Чайков-

ський в «Альманасі Віденському», присвяченому 40-річчю товариства «Січ», членом і керівником якого він був, надрукував свою першу роботу «Розвій чисельних систем в історії людської культури» (1908 р.). Сама назва цієї праці свідчить про широкий погляд її автора на математику як складову культури і про власну народознавчу культуру. А далі – плідна науково-освітня робота в галузі математики та її історії, методики викладання математики, розробки української наукової термінології, бібліографії математики, розвідок з історії української науки та культури. Займаючись педагогічною діяльністю у середніх школах та гімназіях у Львові, Тернополі, Раві-Руській, Яворові, Рогатині (Галичина), на посаді приват-доцента заснованого в 1918 р. Кам'янець-Подільського університету, професора у Львівському таємному українському університеті, Інституті народної освіти, Фізико-хіміко-математичного інституту та університету в Одесі, а потім, після 10-річного ув'язнення в результаті сталінських репресій в Семипалатинському педінституті, у Львівському педінституті, зрештою, у Львівському університеті, він постійно демонструє свою народознавчу ерудицію і намагається поєднати народознавство з різними напрямками своєї багатогранної науково-педагогічної діяльності [1, с.142-149]. Пишався тим (парадокс, але факт!), що в Кам'янець-Подільському університеті почав читати лекції з вищої математики українською мовою і був другим в Україні у цій справі, адже першим «був Михайло Пилипович Кравчук у Києві» [1, с.149]. Відомо, що у співавторстві з М. Кравчуком вони уклали рідномовний підручник з вищої алгебри. Як уже відзначалось вище, велику увагу приділяв М. Чайковський формуванню української наукової термінології і в цьому напрямі співпрацював з плеядою українських вчених під егідою НТШ, Київського наукового товариства та інших науково-педагогічних об'єднань. Однак він чи не єдиний поставив питання про створення «на всіх землях України разом з еміграцією велике термінологічне об'єднання, метою якого було б зібрати народні термінологічні матеріали...» [1, с.151].

Видатний учений-математик був педагогом за покликанням, про що свідчить сам: «Я ще з дитячих літ був педагогом: ще малим хлопчиком любив бавитися «в школу»: я був учителем, а всі домашні – моїми учнями. А потім став працювати справжнім педагогом». Його педагогічне кредо: «... я хочу жити для інших, для молоді, передавати їм багаторічний досвід, свої знання, які здобув за стільки років». Ці знання він черпав і з народної духовної скарбниці, з книг, і з контактів з видатними вченими та діячами рідної культури, серед яких були видатний фізик Іван Пулюй та всесвітньо-відомий біохімік Іван Горбачевський, які демонстрували високу наукову ерудицію та педагогічну культуру за межами України, хоч джерела їх творчості беруть початки в народній культурі [7]. На цьому ж ґрунті формувались життєві та педагогічні орієнтири Ф.П. Луника (1914-1996), який після повернення М. Чайковського з заслання, після численних відмов йому у праці у зв'язку з «минулим», допоміг йому обійняти посаду доцента Львівського педагогічного інституту, де був проректором.

Не можна опустити в контексті даної теми імені В. Вернадського. Видатний мислитель, «поет землі і космосу», він постійно відчував потребу у заглибленні в національну культуру. Його обурював факт заборони в Російській імперії книгодрукування українською мовою, підтримував широкий рух прогресивної інтелігенції за збереження і примноження національних культурних традицій українців. Народну культуру він уважав посередником між новими науковими надбаннями і народними масами, яка здатна через свої форми й засоби їх зробити своїм набутком. В результаті багатолітніх роздумів про значення уважного ставлення до народної культури, з якою був добре обізнаний, він рішуче стає в її обороні, розглядаючи її подальший розвиток як нео-

дмінну першооснову продукування нових ідей і істин. У 1915 р. він написав статтю «Українське питання і російська громадськість», де стверджує: «...Оскільки український рух органічний і живиться корінням народного життя, то він ніколи не згасне... Питання стоїть про охорону інтересів істинної культури, до того ж здатної проникнути в народні маси...» [1, с.29-30].

Заснування Української Академії Наук він розглядав у зв'язку з освітньо-культурною роботою на засадах вітчизняних освітніх традицій. В обґрунтуванні завдань і місії Української Академії наук В. Вернадський протягує історичну нитку від Києво-Могилянської академії до академії, над створенням якої працював у 1918 р.: вона повинна бути огнищем культурно-духовного життя народу. Водночас він наголошував, що Академія дасть змогу українському народові посісти належне місце в світовому культурному і науковому житті і що це буде сприяти піднесенню наукової творчості в усьому світі. У новоствореній академії В. Вернадський очолив Комісію з вищої школи і вчених України. Створена з його ініціативи, національна бібліотека була і залишається надійним джерелом і стимулом для самовдосконалення педагога, його педагогічної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аксиоми для нащадків. Українські імена у світовій науці. – Львів, 1992.
2. Історія української культури. – Т.4. – Кн.2.
3. Мала енциклопедія українського народознавства. – Львів, 2007.
4. Мої Бережани. – «Жовтень», 1969, №8.
5. Сявавко Є. Українська етнопедагогіка. – Львів, 2002.
6. Тиводар М. Етнографія. – Ужгород, 1998; Українське народознавство. – К., 2006.
7. Чайковський М. Варті пам'яті і шани // Молодь України, 1968, 11 травня.
8. Чайковський М. Про геніального українського математика. – Український календар УСКТ, 1971. – Українське суспільно-культурне товариство в Польщі. – Варшава.

Е.І.Сявавко, Т.М.Файник

Інститут народознавства НАН України, г. Львів

НАРОДОВЕДЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ М. ОСТРОГРАДСКОГО И ЕГО ПОСЛЕДОВАТЕЛЕЙ

В статье рассматривается вопрос использования народоведческой информации с целью повышения педагогической культуры деятелей в сфере образования; демонстрируются образцы результативного совмещения традиционно-народных подходов с новыми научными достижениями в истории украинской педагогической мысли.

Ключевые слова: народоведение, педагогическая культура, научно-педагогическая деятельность, традиционно-народные подходы, Остроградский, последователи.

E.I. Syavavko, I.M. Fainyk

HUMANSTUDY CULTURE AS A COMPONENT OF THE PEDAGOGICAL CULTURE OF M. OSTROGRADSKY AND HIS FOLLOWERS

The article deals with some problems of using of national information with the aim of improving pedagogical culture of the population; the article describes the examples of traditionally national attitude with new scientific works in the history of Ukrainian pedagogical thought.

Key words: ethnology, pedagogical culture, scientifically pedagogical activity, traditionally folk approaches, Ostrogradsky, followers.

*Одержано 24. 03. 2009 р.
Рекомендовано до друку 26. 05. 2009 р.*